

A Magyar Pamutipar rövid története

Lázár Károly

A Magyar Pamutipar (rövidített nevén: MPI) Magyarország egyik legnagyobb pamutipari vállalata volt. 1887-ben alapították Újpesten, egy korábbi, angol érdekeltségű textilgyár átvételével. Önálló vállalként 1963-ig működött, akkor több más pamutipari vállalattal együtt az újonnan alapított Pamutnyomóipari Vállalathoz (PNYV) csatolták és ebben a keretben működött az 1990-es évekig, amikor a PNYV és vele együtt a hozzá tartozó gyár-egységek is tönkrementek és felszámolás alá kerültek.

A kezdetek

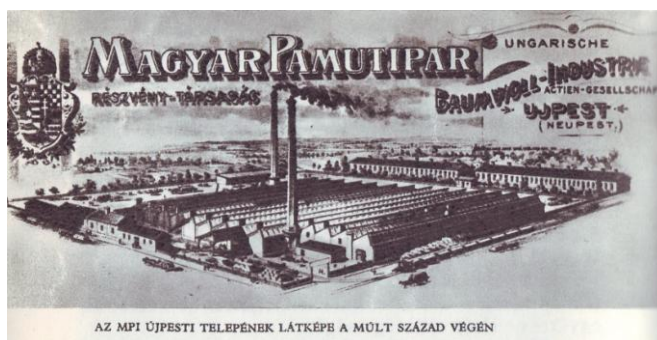
A Magyar Pamutipar Rt. megalapításáról 1887-ben döntött egy magyar, német és svájci üzletemberekből álló részvénytársasági közgyűlés, amely ezzel a felszámolás alatt álló, eredetileg Roger Tatham angol textilgyáros által 1882-ben alapított Első Magyar Pamutfonó- és Szövőgyár Rt. újpesti gyártelepének sorsáról hozott határozatot. A részvények többségét a német Süddeutsche Baumwoll-Industrie tulajdonosai birtokolták és ők adták az igazgatóság tagjainak nagy részét is. Mellettük Lederer Sándor, csetei Herczog Péter és gróf Szapáry István, a Magyar Országos Bank Rt. igazgatója vett részt a részvénytársaság vezetőségében. A társaság célkitűzése pamutfonodák és -szövődék létesítése, pamutfonalak és -szövetek kikészítése és a gyártmányok értékesítése volt.

A gyár megalapítását követően 10 188 ezer fonóorsóval, 1280 cernázóorsóval és 151 szövőgéppel kezdte meg működését. Az alapítás évének végén 200 munkás dolgozott az üzemekben, akik 12 órán át – közben egy másfél órás étkezési szünettel – hajtották a gépeket, rendkívül alacsony fizetésért.

A következő években a gyár termelése fokozatosan növekedett ugyan, de ez igen gyenge termelékenységgel, igen magas rezsivel, magas kamatokkal, rossz hatásfokú tüzeléssel és – az összes gyártási költséghez viszonyítva – rendkívül magas munkabér-hányaddal párosult (annak ellenére, hogy a fizetések a munkások legszűkebb megélhetését is csak alig-alig tették lehetővé). 1887 és 1892 között a cég folyamatosan veszteséges volt. Végül a német fő részvényesek 1893-ban eladták a Spitzer Gerzson és Társai magáncégnek, amely jelentős kékfestő üzemet működtetett és ezzel Goldberger-féle üzemnek jelentős konkurense volt.

Tűzvész után korszerűsítés

Egy 1894-ben bekövetkezett tűzvész a fonodát teljesen elpusztította és komoly károkat okozott a szövődében is. A kártérítés gyanánt kapott jelentős összegből – kiegészítve azt a Hazai Bank Rt. pénzügyi támogatásával – helyrehozták az épületeket és korszerű, új gépek vásárlásával jelentős beruházást hajtottak végre. 1894–95-ben 2,3 millió méter szövetet adtak el, köztük már tarkánszőtt szöveteket is. Ettől kezdve a gyár már jelentős nyereséget ért el és termékeinek minősége is nagyot javult. 1896-ban 400–500 munkást foglalkoztattak és az energiát egy 500 lóerős gőzgép szolgáltatta.

1000 tonna fonalat és 160–200 ezer vég szövetet gyártottak, amelyek jó részét Szerbiába, Bulgáriába, Belgiumba, az Egyesült Államokba és Dél-Afrikába szállították.

A századforduló éveiben a vállalat helyzete némileg romlott. Az 1900–1901-es üzleti évet – a tulajdonosváltás óta először – tetemes veszteséggel zárták. Ennek okait a magas gyapotárakkal, a jelentős kölcsönvisszafizetési kötelezettségekkel, a tekintélyes kamatokkal, a nagy rezsiköltségekkel és az alacsony termelékenységi mutatókkal, az osztrák cégekkel, valamint az európai textilipart sújtó dekonjunktuurával való versennyel magyarázták. 1902-ben a helyzet valamelyest javult és a vállalat ismét nyereséges lett, azonban óvatosságból a nyereség legnagyobb részét tartalékolták, nagyon keveset költöttek fejlesztésekre, ezért erősen lemaradtak a rohamosan fejlődő hazai versenytársaik mögött.

A világpiacon fokozatosan emelkedő gyapotárak következtében a textilpiacon válság alakult ki, amit még súlyosbított, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia agresszív külpolitikája miatt 1908–1909-ben bedugultak a balkáni piacok. Noha a vállalat 1906–1907-ben még igen jól prosperált, a válság következtében jelentős veszteségeket szenvedett.

1907-ben ismét tűzvész pusztított a gyárban és a kényszerű helyreállítást most is az üzem bővítése és a gépállomány felújítása kísérte. Növelték a fonóorsók számát, több száz új szövőgépet szereztek be és kibővítették a kikészítő üzemet is, ahova a fonalak optikai fehérítésére alkalmas gépeket is telepítettek, mert ilyenekkel a gyár korábban nem rendelkezett. Munkáslakásokat is építettek a nagy arányú fluktuáció félékezésére. 1911–1912-ben, az akkori textilipari konjunktúra hatása alatt további bővítéseket hajtottak végre, így a szezontól függően 800–1200 munkás 30 ezer fonóorsóval és 600 szövőgépen dolgozott.

Az I. világháború és ami utána jött

1914-ben, a II. világháború kitörését követően igen nagy mértékben megnőtt részben a hadsereg, részben a lakosság textilárúk iránti igénye. 1915-ben azonban már mutatkoztak a nyersanyagellátás – a pamutbehozatal – problémái, amelyek a rákövetkező években csak súlyosbodtak. A bevezetett intézkedéseknek megfelelően a pamutárukat csak katonai megrendelésre lehetett gyártani és ezeknek a termékeknek a minősége is egyre

romlott. Ugyanakkor a Magyar Pamutipar Rt. – épp a hadseregnek történő szállításoknak köszönhetően – 1914-ben és 1915-ben igen jó gazdasági eredményeket könyvelhetett el. Ez részben annak is volt köszönhető, hogy a cég akkori igazgatója, Szurday Róbert volt a kereskedelemügyi minisztérium felügyelete alatt működő Pamutközpont elnöke. Ennek a szervezetnek a feladata volt a készletek számbavétele, a tartalékok és a rekvirált anyagok kiutalása, szétosztása, sőt az ármegállapítás is. Fellendült a hulladékok, rongyok, sőt pótanyagok (csalán, papír) textilipari hasznosítása. (Ennek a folyamatnak a hatására alapította meg Szurday 1917-ben a Magyar Vigognefonó Rt.-t, az első ilyen hazai vállalatot.)

A Tanácsköztársaság (1919. március 21.–augusztus 1.) idején lezajlott „szocializálás” során a Magyar Pamutipar Rt.-t a munkások kollektívája vette birtokába. A vállalat vezetője, „termelőbiztos” Sinkó István volt, aki azonban jól együtt tudott működni a gyárvezetéssel. Jelentős, 30 %-os béremelést is elértek és a munkaidőt 12-ről 9 órára csökkentették. A gyárat jelentős károk nem érték, a termelést folyamatosan fenn tudták tartani és végül a vállalat nyereségesen zárta az 1919-es évet.

A trianoni békeszerződés után kialakult új országterületen az MPI volt az egyetlen pamutfonoda, ami számára kedvező piaci helyzetet eredményezett. Szurday ismét átvette a vállalat vezetését. 1920 és 1925 között a kormány felújította az 1907. évi törvénnyel kezdeményezett iparfejlesztési politikát, aminek hatására számos vállalat, köztük 62 textilgyár kapott állami segílyt, kedvezményt. A háború alatt bekövetkezett áruhiány miatt a békeidőben óriásira nőtt a textiltermékek iránti kereslet is, aminek hatására jelentős konjunktúra keletkezett. 1920 után normalizálódott a nyersanyagellátás, megszűnt a szénhiány. 1922-ben a

vállalat ismét tejes kapacitásával dolgozott. Az ezt kísérő, egyre rohamosabbá váló infláció ellenére – az ennek megfékezésére 1925-ben bevezetett új pénzre, a pengőre átszámítva is – 1924-ben és 1925-ben is jelentős nyereséget könyvelhettek el, amit főleg ingatlanokba fektettek be.

MPI reklám

A korábbi, Sas utca 25-ben működött központot átköltötték a nagyobb, Arany János utca 31. sz. alatti, újonnan emelt épületbe, korszerűsítették a gyár mellett már korábban épített „Pamutházat”, amelyben 120 munkáslakást alakítottak ki. 1924-ben először csak kisebb gépbeszerzéseket eszközöltek, de 1925-ben megkezdték a géppark felújítását. Igazi nagy rekonstrukcióra 1927–1928-ban került sor, amikor összesen 5 millió pengő értékben felépítettek egy-egy új fonoda ill. szövőde épületet, ezeket részben új, részben külföldről vásárolt, de korszerű használt gépekkel rendezték be, új turbinákkal és generátorokkal bővítették az áramellátást szolgáló erőművet, az új fonodában korszerű légnedvesítő berendezést helyeztek üzemben, korszerű-

sították az üzemi helyiségek fűtését, bővítették a karbantartó és javítóműhelyeket.

Az 1929–1933-as világválság hatásai

Az 1929–1933-ban lezajlott világválság súlyos következményekkel járt a magyar iparra nézve is (a válság mélypontján, 1931 és 1933 között a termelés értéke 20–30 %-kal, a nehéziparban 50 %-kal csökkent), de a textilipart kevésbé sújtotta. Ebben a nehéz időszakban, 1930-ban kezdett el az MPI vezetősége gondolkodni a munkások számára rendkívül előnytelen bérezési forma, a Bedeaux-rendszer* bevezetésén. A több európai és Európán kívüli országban már alkalmazott rendszerrel szemben a munkásság nagy ellenállást fejtett ki, a munkásszervezetek mindenütt hevesen tiltakoztak ellene. A Magyar Pamutipar Rt. ennek ellenére elhatározta a rendszer alkalmazását, ami már a bevezetés hírére, 1930 végén (nem csak az MPI-nél, hanem az egész magyar iparban) a munkásság nagy ellenállásába ütközött és sztrájkokhoz is vezetett. 1931 januárjától mégis érvénybe léptették az ezzel kapcsolatos intézkedéseket, azonban az eredmények ellentmondásosak voltak, ezért az eredeti rendszer kisebb módosításával, a helyi adottságok figyelembe vételével módosították, ami valamelyest enyhítette munkások terheit.

A vállalat az 1931–1932-es években, épp a gazdasági válság mélypontján állt a legjobban. A korszerűsített és racionalizált üzem jól prosperált. A válság elmúltával azonban a konjunktúra alábbhagyott. 1935–1937-ben az eladási lehetőségek fokozatosan romlottak és a textiliparban újabb válság előjelei mutatkoztak. A textilteljesítés csökkent, a gyártási kapacitások kihasználtsága romlott. Ehhez járultak az MPI-nél a túl nagy önköltségből, a nagy kamatterhekből adódó problémák, a főrésztvényes Magyar Általános Hitelbank Rt.-vel kialakult ellentétek, a Goldberger Textilgyárral folytatott verseny.

Az MPI fő profilja a pamutfonal-gyártás volt. Mivel védjegye a Hunyadiak címeréből átvett, csőrében aranygyűrűt tartó fekete holló volt (hogy miért pont ez, ennek eredete nem ismert), különböző minőségű fonalait *Corvin holló*, *Vörös holló*, *Arany holló*, *Rózsaholló* néven forgalmazta. Emellett

* A feltalájójáról, Charles Bedeaux-ról elnevezett Bedeaux-rendszer a bérezési rendszerek egy formája. A munka mérésére a *B*-nek – a *Bedeaux* rövidítése – nevezett egységeket alkalmazza. Egy *B* annak a munkamennyiségnek felel meg, amelyet az átlagos munkás egy perc alatt el tud végezni, azaz az egy percre eső munkavégzés és szünet összege. Stopperórával megméri ezek időtartamát és kiszámítják az arányát. Egy órai normál teljesítmény tehát 60 *B*-t képvisel és ennyi munkáért jár egy órai munkabér. Amelyik munkás egy óra alatt ennél többet végez, az a többletmunka után járó bér 75%-át mint jutalmat kapja, a fennmaradó 25 %-ot viszont a munkavezetőnek fizetik ki. A rendszer bevezetését gondos munkaelemzés előzi meg, hogy a *B*-nek megfelelő egységet igazságsan állapíthassák meg. Ha a munkás nem teljesít óránként 60 *B*-t, akkor béréből bizonyos részt levonnak.

azonban különféle szövetek sokaságát is gyártotta közületi anyagok, ágyneműk, jacquard-szövésű asztalneműk, inganyagok, zsebkendők, konyharuhák, sőt női gyapjú-ruhaanyagok stb. céljára.

A gyár már korábban is kapcsolatban állt az ugyancsak a Hitelbank érdekeltiségébe tartozó Óbudai Kartonnyomógyárral (Kartonnyomó-ipar és Textilkereskedelmi Rt.). Ez a gyár korábban igen jól prosperált, azonban az 1920-as években már nem bírta a versenyt a konkurens Goldberger-gyárral és hanyatlásnak indult. 1932-ben meg is szűnt itt a termelés. 1933-ban az MPI bérbé vette a Kartonnyomógyárat (ekkor Kartonnyomó Ipari Rt.) és saját hatáskörében üzemeltette tovább. A gyár gépparkja és alkalmazott technológiája azonban nagyon elavult volt és a Magyar Pamutipar vezetősége nem sokat tett ennek feljavítására. Emiatt a vállalat folyamatosan veszteséges volt.

Új vezetés

A Magyar Pamutipar Rt. vezetősége és a főrészvényes Hitelbank között régóta fennálló ellentétek oda vezettek, hogy 1935-ben a Magyar Pamutipar vezérigazgatója, Szurday Róbert, aki három évtizeden át vezette a céget, megvált a vállalattól. Utóda Gomperz Ervin, a Flóra szappangyár tulajdonosa lett, aki már korábban is részt vett az MPI igazgatóságában.

A vegyész végzettségű Gomperz elsősorban a kikészítésre fordított nagy gondot. Megerősítette a Kartonnyomógyár műszaki vezetését és 1936–1937-ben jelentős beruházásokat hajtott végre a gyárban. Egyebek között ekkor rendezkedtek be filmnyomásra is. A gyár gazdasági eredményei azonban ennek ellenére romlottak, de ennek okát elsősorban a textiliparban kialakult általános dekonjunktúra rovására kell írni. 1939-ben Gomperz külföldre emigrált és le is mondott vezérigazgatói megbízatásáról. Utóda Módos József lett, de a tényleges irányítást az akkor már a részvények 99 %-át birtokló Hitelbank ügyvezető igazgatója, Perényi István, ill. a neki alárendelt, az MPI ügyvel foglalkozó Frank Jenő igazgató látta el.

A Magyar Pamutipar vezetősége 1937-ben elfogadta a svájci Gherzi szakértő cég ajánlatát egy alapos átvilágítás elvégzésére és ennek alapján a vállalat racionális működésének biztosítására teendő intézkedések kidolgozására. A rendkívül alaposan kidolgozott javaslatok a gépi és a munkahatásfok növelése érdekében a tervszerű karbantartás és a rendszeres tisztítás megszervezését, a fonalminőség javítását, a jobb fonal-előkészítést tartották szükségesnek, új technológiai eljárások bevezetését, egyes műveletek összevonását és az egész ter-

melési program módosítását, a minőség-ellenőrzés tökéletesítését, a hulladékok ellenőrzését, valamint az adminisztráció egyszerűsítését ajánlották. Mindezek figyelembe vételével a vállalat vezetősége számos intézkedést tett, aminek eredményeként valóban 20 %-kal nőtt a gyártott termékmennyiség.

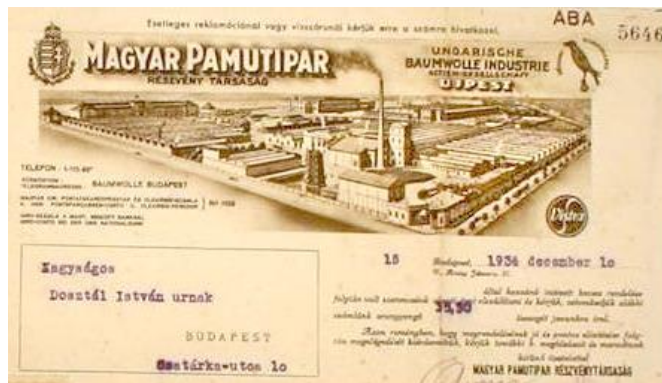
Az 1939. szeptember 1-jén kitört második világháborút közvetlenül megelőző években már erősen éreztették hatásukat a katonai beruházások. Ezek elsősorban a hadiipart, a nehézipart érintették, de hatással voltak a textiliparra is. 1939-ben a gyapjú- és lenipar termelésének mintegy felét, a pamutipar termelésének 15 %-át tették ki a katonai célú megrendelések. Emellett az ország területi megnövekedése folytán (amikor az 1939 novemberében hozott ún. első bécsi döntéssel visszacsatolták Magyarországhoz a Felvidék és a Kárpátalja egyes részeit) megnőtt a fogyasztói piac és a háborús készülődés hatására megindult a „tartalék-képzés” mindenféle áruból, így az 1937–1938-ban fenyegető dekonjunktúra egyszeriben megszűnt. Ezzel a textilipar részesedése és jelentősége is nagy mértékben megnövekedett. Míg 1913-ban a hazai pamutipar termelése a lakosság fogyasztásának csupán 27 %-át, 1929-ben pedig 66 %-át tette ki, addig ez 1939-ben mintegy 99 %-ot képviselt, gyakorlatilag tehát csaknem a teljes fogyasztást fedezte. Ezzel párhuzamosan nőtt a textiliparban foglalkoztatott munkásság létszáma is.

Ebben az időszakban azonban az MPI súlyos gondokkal küszködött. 1938-ban az egész hazai textiliparban válságos helyzet alakult ki, emiatt a gyár leépítésre, munkáselbocsátásokra kényszerült, termelése az előző évhez képest 10 %-kal visszaesett. Fel kellett bontania a Kartonnyomógyárral kötött bérleti szerződést és a továbbiakban ez a gyár bér munkát végzett az MPI-nek. Gomperz vezérigazgató távoztával a vezetésben is zavarok keletkeztek. Az év végére azonban a válság megszűnt és a fent említettek okán hirtelen a háborút közvetlenül megelőző időszakokkal járó eladási korlátozások és a termelő kapacitás újbóli maximális kihasználásának igényei kerültek előtérbe. Módos vezérigazgató magas szinten kiváló kapcsolatokkal és az iparirányításban is megfelelő gyakorlattal rendelkezett és megszilárdította a gyár vezetését. 1939-ben az MPI és a változatlanul gyenge lábakon álló Kartonnyomóipar Rt. ismét fuzionált, ami azon a megfontoláson alapult, hogy a háborús konjunktúra folytán előállott helyzetben előnyös a fonal- és szövetgyártás kiegészítése saját hatáskörben működő kikészítéssel.

A II. világháború időszaka

1939. szeptember 4-én (három nappal a háború kitörését követően) a Magyar Pamutipar Rt.-t hadiüzemmé nyilvánították. Mint a hadiüzemekben általában, a nyolc órás munkanapot törvényileg megszüntették, mindenkinek addig és annyit kellett dolgoznia, ameddig és amennyit a „honvédelem érdeke” megkövetelte. Különrendelet vonatkozott a hadiüzemekben alkalmazott bérezési rendszerre is.

A háború kitörésekor és első évében az MPI kitűnően prosperált. Valamennyi gyárrészleg, beleértve a Kartonnyomógyárat is, teljes kapacitással és nyereségesen dolgozott, a termékek jelentős részét több balkáni országba, Szlovákiába, Skandináviába, Németországba exportálták. A nyersanyag-ellátás (elsősorban a pamut beszerzése) azonban az egész textiliparban egyre

MPI részvényjegy 1934-ből

nehezebbé vált, ezt – kormányintézkedésre – igyekeztek műszalak bekeverésével pótolni. A Gyáriparosok Országos Szövetsége (GYOSZ) keretében létrehozták a textilanyag-gazdálkodási bizottságot, ezen belül a pamutipari szakbizottságot, majd később ismét az I. világháború idején már működött Textilközpontot – ezek ellenőrizték a nyersanyag- és készletgazdálkodást. A textilanyag-gazdálkodási bizottság intézkedésére 1940 közepén a fonodákban 35, a szövődékben 25 %-os termelés-szökkenést kellett végrehajtani, ez összességében 35 % kapacitás-szökkenést jelentett. Az üzemek nagy része hetenként csak 4 vagy 5 napon dolgozott, ami természetesen létszámleépítéssel is járt. A nyerspamut-hiány és a közszállítási kötelezettség előtérbe helyezte a korlátozások alá nem eső műselyem szélesebb körű felhasználását, amit Olaszországból és Németországból szereztek be, de ez nem fedezte a szükségleteket. Ezért különböző pótananyagokkal is kísérleteztek. A legnagyobb eredményt az ún. kotonizált (a pamut-hoz hasonlóvá tett) lenszálakkal érték el, de próbálkoztak papírfonalakkal is. Jelentős mennyiségben dolgoztak fel textilhulladékokat is.

A központosított hadigazdálkodás kedvezett a centralizációs törekvéseknek, a termelés kevés üzemben való összpontosításának. Ez vezette a Hitelbankot 1941–1942-ben a Magyar Vigognefonó, a Pápai Textilgyár, a Pápai Pamutfonógyár, valamint a svájci tulajdonban levő Filtex pestszentlőrinci fonodájának és filatorigáti nyomóüzemének kivásárlására és a Magyar Pamutiparral való összevonásukra. A Filtex gyáraiból a korszerű gépeket az MPI-be szállították át és az épületeket eladták, ill. a filatorigáti üzemben csak egy kis fehéritő részleg és a raktár maradt meg. 1943-ban az ugyancsak svájci tulajdonban levő Hazai Pamut-Szövő-, Festő-, Fehéritő- és Kikészítőgyár Rt.-t is megszerezték. Ezt a gyárat eredetileg a Hermann Pollack Söhne osztrák cég alapította (innen származik a HPS gyár- és márkanév) és Hazai Pamutfonó- és Szövőgyár néven csatolták a Magyar Pamutiparhoz. Az volt az elképzelés, hogy a teljes fonást, a durvaszövést és a konfekcionálást a törzsgyárban, a finomszövést (pl. selyemszövést) és a kikészítést a Hazai Pamutfonó- és Szövőgyárban, a nyomást a Kartonnyomógyárban összpontosítják. Ennek megfelelően új épületeket is emeltek.

A háború első éveiben az MPI igen jó eredményeket ért el, azonban 1943-tól már egyre nagyobb gondokat okozott a számos beszerzési korlátozás, a nyersanyag-ellátás és a szénhiány. A nyersanyagkészlet csökkenése a minőség romlását is magával hozta. Súlyosbította a helyzetet, hogy a katonai szolgálatra behívott férfiak és az alacsony fizetések következtében munkaerőhiány is fellépett. Ezt részben kényszermunkásokkal igyekeztek pótolni. A fonoda termelése egyötödére, a szövődéé egyharmadára esett vissza az 1939. évi adatokhoz képest. 1944-ben azután még tovább romlott a helyzet, amihez az egyre sűrűsödő légitámadások miatti leállások is hozzájárultak.

1944 novemberében a Szálasi-kormány és az országot megszállás alatt tartó német parancsnokság megállapodást kötött a magyar gyárak leszereléséről és a gépek és egyéb javak Németországba szállításáról, a munkások Németországba telepítéséről. Az MPI utasítást kapott, hogy az energiaellátás lelkét képező gőzturbinák működését a szabályozószelep leszerelésével és elszállításával szüntessék meg és ezzel a gyár működését bénítsák meg. A parancsnak eleget is tettek, de előzőleg – gondos előrelátással és nagy titokban – rajzokat készítettek a leszerelt alkatrészekről, hogy újra el lehessen azokat készíteni. Két turbina szabályozószelepet Óbudán elrejtették. A termelés ezzel lehetetlenné vált és december 17-én arra is utasítás érkezett, hogy a munkások „önkéntesen” költözzenek át Németországba, ám erre önként senki nem jelentkezett. A vállalat üzemvezetősége az akkori főmérnökkel és a katonai parancsnokkal egyetértésben megtagadta a gyár leszerelésére érkezett parancsot. Az értékes készleteket budafoki, tárnoki sziklapincékbe, az óbudai telepekre, a békásmegyeri üdülőbe és a leányszállás pincéjébe rejtették el és a kényszermunkára a gyárhoz kivezényelt munkaszolgálatosokat szökni engedték.

A háború után

1945. január 10-én reggel érkeztek az első szovjet katonák a gyárba és parancsnokuk kihirdette, hogy a Vörös Hadsereg igénybe veszi a gyárat.

Az épületeket ugyan csak kisebb károk érték és valamelyes készletekkel is rendelkeztek, amivel meg lehetett indítani a termelést, de a rajzok alapján először is újra el kellett készíteni a turbina szabályozószelepet és vissza kellett hozni Óbudáról az ott elrejtett szelepeket is. (Ez az utóbbi hősies, de sikeres vállalkozás volt, mert ott még folytak a harcok.) Vissza kellett hívni a munkásokat is, akik közül sokan vidékre költöztek [[Budapest ostroma]] alatt. Februárra Újpesten sikerült ismét megindítani a termelést. A szovjet hadsereg számára gyártottak ruházatot. A gyár saját erőművének beindításával besegített a városi energiaszolgáltatónak is az energiaellátásban és ez tette lehetővé a budapesti Nyugati pályaudvar és Rákospalota között járó villamos üzemeltetését. A gyár konyhája nem csak a munkásokat látta el, hanem számos újpesti család is onnan jutott fölt ételhez. A szovjet hadsereg segített az élelmiszer beszerzésben.

A háború után

Az Óbudán folyó harcok a Kartonnyomógyár épületeit és gépeit sem kímélték. A harcok elmúltával a lakosság széthordta az ott található anyagokat, végül a [[Duna]] áradása okozta árvíz tette használhatatlanná, ami még megmaradt. Ennek ellenére a gyár legodaadóbb dolgozóinak köszönhetően, akik helyreállították, amit lehetett, februárban ismét megindulhatott a munka ebben a gyárban is. A vezérigazgató Módos József, a Kartonnyomógyár korábbi vezérigazgatója lett.

1945. január 27-én alakult meg a Magyar Pamutiparban az első üzemi bizottság (akkor „üzemtanácsnak” nevezték). Tíz pontból álló határozata hangsúlyozta a gyár vezetőségével való együttműködést, nem vitatta el a tulajdonjogot, a gyárvezetőség irányító hatáskörét, bár a lényeges termelési, bér- és személyzeti kérdésekben érvényesíteni kívánta saját ellenőrzési jogát. Az üzemi bizottság a szovjet parancsnokság segítségével gondoskodott az élelmiszerellátásról és ha nehezen is, de valamelyes eredménnyel járó tárgyalásokat folytatott az igazgatósággal a bérrendezésről is.

A háború alatt a vállalat épületekben 60, gépekben 30 százalékos veszteséget szenvedett, megsemmisült a vegyszerek, segédanyagok legnagyobb része, a különböző helyeken raktározott termékek elégték, eláztak, vagy a lakosság hordta szét, illetve az üzemeket igénybe vevő hadsereg használta fel azokat, részben úgy, hogy más gyáraknak is adott belőlük az induláshoz

szükséges nyersanyagokból. A vállalat vagyonának mintegy felét veszítette el.

Az MPI 1945 júniusában állami hitelekre, az iparügyi minisztérium és a szovjet hadsereg megrendeléseire támaszkodva kezdte meg a termelést. Az egyenruhaszövetek gyártásához a nyersanyagot a szovjet hadsereg biztosította, a népruházati akció keretében a minisztérium utalta ki a szükséges anyagokat. A tönkrement gépeket más hazai vállalatok kicselezésére váró gépeinek, a háború alatt más cégeknek leszállított, de még üzembe nem helyezett gépeknek, külföldi gyárak eladó gépeinek megvásárlásával pótolták. Kicselezett, roncs teherautókat hoztak helyre és tettek működőképessé, zsibvásárokon szereztek be különféle alkatrészeket, szerszámokat, egyebeket. 1946-ig a gyártelepen egy kisebb selyemszövőde is üzemelt, ami azonban abban az évben leégett. Háztartási és ún. szemészeti vattákat is gyártottak, amit a festődében fehéritettek.

A nyersanyag-ellátás biztosítására a kormány 1945 augusztusában megállapodást kötött a szovjet kormánnyal, hogy a Szovjetunió 1945–1946-ban 30 ezer tonna nyerspamutot szállít Magyarországnak, amiből jóvátétel gyanánt 3,2 ezer tonna fonalat és 56 millió méter pamutszövetet szállítanak vissza a Szovjetunióba, 16 ezer tonna pedig az országban marad munkadíj fejében. Lényegében tehát szovjet megrendelésre bérfontást, -szövést és -konfekcionálást végeztek a hadsereg számára. Mindebből a Magyar Pamutipar is megfelelő részesedést kapott és ez lendületet adott a termelés felfuttatásának, annak ellenére, hogy a szénhiány miatt a gépek nem mindig tudtak teljes kapacitással dolgozni, és az is kétségtelen, hogy a fésűsfonoda 20 000 orsós gépállományát le kellett szerelni és jóvátétel címen a Szovjetunióba szállították.

A háborús pusztítások nyomán már 1945-ben megindult az 1926-ban forgalomba helyezett *pengő* értékvesztése, hatalmas méretű és egyre gyorsuló infláció bontakozott ki, ami 1946 nyarán tetőzött. Augusztus 1-jén vezették be a *forint* fizetőeszközt, aminek 1 egysége (1 forint) négyszázezer-quadrillió (egy 4-es után 29 nulla!) pengőt ért. Ez az ún. hiperinfláció (az árak átlagosan 15 óránként megkétszereződtek!) természetesen hatalmas mértékben sújtotta mind a vállalatokat, mind a lakosságot.

1947-re a termelési helyzet nagyjából stabilizálódott. A nyersanyagbeszerzés és az export is állami szervek közvetítésével zajlott, részben szovjet, részben olasz és angol relációból származó pamuttal. A beérkezett nyersanyagot részben készáruval kellett kifizetni. Bővült az export piac is, az MPI áruai a Szovjetunió kivül a skandináv országokba, Angliába és Olaszországba is kerültek. Az üzemi bizottság erélyes fellépésének volt köszönhető, hogy 1946–1947-ben a vállalat számos szociális létesítménnyel (munkásnő-otthon, öltözők, zuhanyozók, sportpálya, balatonföldvári üdülő) bővült.

Államosítás

A Magyar Pamutipar államosítására 1948. március 25-én, a száznál több munkást foglalkoztató vállalatok között került sor. Az új vállalatvezető dr. Lányi Tibor lett. Fő célkitűzéseként a termelés emelését, az önköltség csökkentését, a gyáron belüli munkanélküliség megszüntetését és a nyersanyagokkal való fokozott takarékoságot jelölte meg. Az igazgatóságot, a főtiszt-

viselőket nem mozdították el, az ügyintézés és a termelés fennakadás nélkül ment tovább. A Hitelbankkal fennálló kapcsolat azonban megszűnt.

Az államosítás után a textilgyárak a Textilipari Igazgatóság (TIG) főhatósága alá kerültek, amely több osztályra tagolódott. A Magyar Pamutipar a Budapesti Pamutipari Központoz tartozott, amely egy évig működött. Ezt követően, 1949-ben az MPI élére új vállalatvezető került, Nagy Józsefné (a későbbi könnyűipari miniszter) személyében, aki a háború után vidékről jött Budapestre és munkásként a Magyar Pamutiparnál helyezkedett el, majd a háború után a konyha vezetője lett.

A tervgazdálkodás bevezetése az 1947–1949-re vonatkozó hároméves tervvel indult. Nagyon szigorúan megkövetelték az évről évre emelkedő tervek mennyiségi teljesítését, sőt túlteljesítését, a termék minősége és az előállítás hatékonysága azonban háttérbe szorult. A piac amúgy is mindent felvett. Munkaerőben nem volt hiány. Mivel akkoriban a nehézipar fejlesztése volt az elsődleges cél, a textilipar elismertsége fokozatosan gyengült, fejlesztésekre, rekonstrukcióra alig volt lehetőség. Az MPI fonodájában a nyújtóművek korszerűsítése a gyár dolgozóinak újításai révén vált lehetővé, amibe 1952-től az újonnan alapított Fonógép- és Alkatrészgyár is besegített. A nyújtóművek korszerűsítésénél az ún. Pross-Baldus rendszer bevezetésével – amit az országban egyedül az MPI alkalmazott – a gyártási folyamat egy művelettel lerövidült. Sikerült egyéb átalakításokkal és a karbantartási munkák jobb megszervezésével is a fonógépek és szövőgépek teljesítményét és hatásfokát javítani, és a minőség-ellenőrzés és -javítás érdekében néhány fontos műszert is be tudtak szerezni.

1949 végén a külföldi tulajdonban lévő és tíz munkásnál többet foglalkoztató üzemeket állami tulajdonba vették. A pamutipar vállalatai a Könnyűipari Minisztérium Pamutipari Igazgatósága irányítása alá kerültek.

1950-ben az iparvezetés az MPI óbudai telepéből és a HPS szövődjéből Pamutkikészítőgyár néven új vállalatot alapított. Az óbudai telep leválasztása azonban számos hátránnyal járt és ezért 1957-ben ismét visszacsatolták a törzsgyárhoz.

Az 1950 és 1957 közötti időszakban a vállalat teljesítménye erős ingadozásokat mutatott, aminek oka a nyersanyagellátás bizonytalansága, a segédanyagok minőségének romlása, a gyakori programváltozások, a termelékenység alacsony színvonala, általában a tervutasításos rendszer negatív hatásai (főleg a túlfeszített tervek teljesítésének nehézségei), a műszaki fejlesztések elmaradása stb. volt. 1957-től azonban a helyzet javult. A termelés és a termelékenység emelkedett, ami elsősorban a műszaki színvonal javulásának (állagmegőrzés, gépjavítások, a gépek saját erőből megoldott minőségi átalakításai, új gépek üzembe helyezése), a nyersanyag-ellátás és -minőség javulásának, a technológiai újításoknak, a szervezési intézkedéseknek, a munkások magasabb színvonalú képzettségének volt köszönhető.

Az MPI munkásai közül ketten is Kossuth-díjasok díjat kaptak ebben az időszakban: 1948-ban (amikor a díjat először osztották ki) Bruckner Lipót cérnázó részlegvezető (I. fokozat), majd 1951-ben Erdélyi Gyula szövődei TMK-vezető (II. fokozat).

Az MPI, mint a Pamutnyomóipari Vállalat gyáregysége

1963-ban az iparágat ismét átszervezték: a Pamutipari Igazgatóságot megszüntették, a kikészítő üzemmel is rendelkező pamutipari vállalatokat Pamutnyomóipari Vállalat (PNYV, a szakmában egyszerűen „Panyova”) néven összevonták és közvetlenül a Könnyűipari Minisztérium alá rendelték, vezérigazgatójává Vég Lászlót, korábbi könnyűipari miniszterhelyettest neveztek ki. Ezt a nagyvállalatot 1963. július 1-jével a Goldberger Textilművekből, a Kelenföldi Textilgyárból (KELTEX), a [ispesti Textilgyárból (KISTEX), a Magyar Pamutiparból, a Pamutkikészítőgyárból, a Soproni Pamutiparból, a Szegedi Textilművekből, a Textilfestőgyárból, a Textilmintagyártó Vállalatból és a Textilcsomagoló Gyárból hozták létre. 1957-ben ide csatolták még a Hazai Pamutszövőgyárat (HPS) annak soroksári telepével (a volt Soroksári Textilgyár, SORTEX) együtt. 1982–1984-ben elkészült a Vállalati Gyártmány- és Mintafejlesztési Központ (VGYMK), 1985-ben pedig a Vállalati Számítógéppont (PRINTORG) is.

A PNYV feladata elsősorban pamutból, cellulóz alapú mesterséges szálakból, valamint ezeknek szintetikus szálakkal kevert változataiból készült nyomott szövetek gyártása volt. Termékeit BUDAPRINT márkánévvel hozta forgalomba és 1986-tól a vállalat neve is BUDAPRINT Pamutnyomóipari Vállalat lett.

A PNYV-nél lefolytatott átszervezések eredményeként az egyes gyárakban nagyjából egységes szövőgép- és áruprofil alakult ki. A fonodákban is csökkentették a fonalfinomságok és a nyersanyag-összetételek sokféleségét. A gyárakat szakosították. Megtörtént a fonodát, szövődét és kikészítő üzemet egyaránt működtető – vertikális – vállalatok fejlesztése is.

A PNYV gyáregységei (a fent felsorolt vállalatok) szempontjából az átalakulás a korábbinál fokozottabb centralizációt jelentett: a funkciók egy részét a központ vette át, oda helyezték át a legjobban képzett szakembereket, ott hozták meg a stratégiai döntéseket és a központ tartotta a kapcsolatot a bel- és külföldi piaccal. Ennek a központosításnak kétségtelenül voltak bizonyos előnyei, de sok tekintetben hátrányos volt a gyáregységek számára.

A Magyar Pamutipar tehát mint a PNYV egyik gyáregysége működött tovább. Az MPI-nél ekkor egy pamutfonoda, egy pamut típusú, mesterséges szálakkal kevert pamutfonalak gyártására berendezett fonoda (mindkettő nyújtott, gyűrűsfonású fonalak gyártására), egy szövőde (keskeny, vetélős gépekkel), egy fonalperzselővel is felszerelt cérnázó üzem, egy vigonyfonoda (a hulladékok hasznosítására), egy fonalkikészítő üzem (fonalfestőde és mercerező részleg, valamint egy öntőde működött és ezekben összesen mintegy 4800 ember dolgozott.

1971-ben a pamutfonodában új technológiát vezettek be: új gépek beszerzésével megkezdték a turbinás fonású (akkor a gép típusáról Magyarországon BD-nek, a nemzetközi szakirodalomban OE-nek nevezett) fonalak gyártását. Az MPI alkalmazta először ezt az újfajta fonási rendszert és munkatársai a tapasztalataikról számos bel- és külföldi konferencián számoltak be. (Ez az üzemszám azonban egy 1977-ben kitört tüzvész martaléka lett és újjá kellett építeni, új gépeket kellett beszerezni.) 1970–1974 között a szövőde gépparkját is korszerűsítették: a régi típusú gépek helyett a Szovjet-

unióból új automata gépeket vásároltak, ami épületkorszerűsítéssel is járt és aminek eredményeképpen jelentősen megnőtt a termelékenység is: az egy munkás által termelt mennyiség 10–20 %-kal megemelkedett.

Az 1970-es évek elejétől azonban már folyamatosan jelentkezett a munkaerőhiány, ami miatt mind a fonodában és a cérnázó üzemben, mind a szövődében fölösleges gépkapacitások keletkeztek, ezért a gépek egy részét le kellett szerelni és más gyárakhoz telepíteni, el kellett adni vagy ki kellett selejtezni. A vigonyfonodát 1976-ban megszüntették, fonógépeit a Kiszepi Textilgyárba telepítették át, az MPI-nél csak a hulladéktisztítás tevékenysége maradt meg. Hasonló sorsra jutott a fonalfestőde is, amelynek termelése és létszáma fokozatosan csökkent, így ezt az üzemet is bezárták.

1977 után nagyarányú korszerűsítés, beruházás keretében a végfonásig minden géplépcsőt felújítottak vagy korszerű svájci gépekre cseréltek ki. Az új gépekkel a gyengébb minőségű, nehezebben feldolgozható pamutokból is jó minőségű fonalat tudtak készíteni.

A budapesti létszámhiány egyre növekvő mértéke miatt a textilgyárak (és a ruhaipar vállalatai is) vidéken kerestek munkaerőt, amit úgy oldottak meg, hogy tanácsai vállalatokkal, mezőgazdasági termelőszövetkezetekkel közösen szerveztek textilüzemeket. Ezek közé tartozott az MPI Kiskunhalason létrehozott csévéelő- és szövőüzeme is, amit a helyi vezetők örömmel fogadtak. Új üzemtet építettek és 1969-ben a csévéelőüzemben 810 csévéelőfejjel megindult a termelés, ezt 1971-ben követte a szövőde, ahol kezdetben 48, később 144 szövőgép működött. A termeléshez a fonalat az MPI biztosította. Később a csévélési tevékenységet visszafejlesztették és a szövődét bővítették. A kiskunhalasi telep jól szervezett, eredményesen működő egysége lett az MPI-nek, az itt is egyre erősebben mutatkozó létszám gondok miatt azonban 1980-ban a PNYV vezetősége a telepet a Szegedi Textilművekhez csatolta.

Kiskunhalas mellett az MPI az 1980-as években másutt is kialakított együttműködést mezőgazdasági termelőszövetkezetekkel és azok melléküzemágaiként több kihelyezett üzemet is létrehozott.

1988-ban a BUDAPRINT a magyar pamutipar termelésének 30 %-át adta és különböző gyáregységeiben fonalakon, cérnákon, nyers és kikészített szövetek mellett kötött kelméket is gyártott.

A történet vége

Az 1989–1990-ben végbement politikai és gazdasági változások az egész magyar textilipart megrázták. A korábbi, számos gyáregységet magukban foglaló nagyvállalatok többé nem voltak életképesek és részeikre bomlottak. Ez történt a BUDAPRINT-tel is. 1989-ben megalapította az állami tulajdonú Hungarotextil PNYV Holdingot, amely csupán egy irányítási központként működött, a hozzá tartozó gyárak függetlenek lettek és közvetlenül tarthatták a kapcsolatot a piaccal. Az állam képviselőjét az akkori Ipari és Kereskedelmi Minisztérium látta el. 1992-ben azonban a holding önállóvá vált és felügyeletét és a tulajdonosi jogok képviselőjét az Állami Vagyonügynökség látta el.

Az MPI 1989-ben BUDAPRINT Újpesti Textilművek Rt. néven részvénytársasággá alakult, de nem élte túl a belföldi piac zsugorodását és a Szovjetunióba és a többi KGST-országba irányuló export megszűnését. A vállalat anyagilag tönkrement és 1994-ben felszámolás alá

vonták. Emlékét azóta is őrzi azonban a Magyar Pamutipar Horgászegyesülete, amely évenként családi találkozót szervez a volt „pamutosok” számára.

* * *

A cikk elsősorban a Hanák Péter és Hanák Katalin, valamint Bangha Jenő könyveiben [1, 2] írtak alapján készült. Összeállításában nagy segítséget nyújtott Brucker Antal, a Magyar Pamutipar 1975–1982 között volt főmérnöke, valamint Szajbély Mihály, aki 1942-től mérnökgyakornokként ott kezdte pályafutását és hosszú évtizedekig dolgozott mérnökként a gyárban. A szerző mindkettőjüknek ez úton is köszönetét fejezi ki.

Források

1. Hanák Péter, Hanák Katalin: A Magyar Pamutipar története 1887–1962. Kiadja a PNYV, Magyar Pamutipar 1. sz. gyáregysége, 1964.
2. Bangha Jenő (szerk.): A Budaprint PNYV Magyar Pamutipar története. Budaprint PNYV Magyar Pamutipar kiadása, Budapest, 1987.
3. Tarján M. Tamás: 1946. július 10 – Világrekordot dönt a magyar infláció. Rubiconline.
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1946_julius_10_vilagrekordot_dont_a_magyar_inflacio/
4. Nagy Jánosné. Kemenesaljai Művelődési Központ és Könyvtár Kresznerics Ferenc Könyvtára honlapja.
http://www.cellbibl.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=217%3Anagy-jozsefne&catid=21&Itemid=109
5. BUDAPRINT Pamutnyomóipari Vállalat cégadatok.
<http://www.kozuleti.com/hun/cegadat.php?id=10003712>
6. Márta Kiefer: Textile/Cloth: Hungarotextile Holding. in: Saul Estrin (szerk.): Restructuring and Privatization in Central Europe. Case Studies of Firms in Transition. M.E.Sharpe Inc., New York, 1995. ISBN 1 56324 611 2. 191–198. old.
http://books.google.hu/books?id=x7CtMT3IV1AC&pg=PA192&lpg=PA192&dq=textil+PNYV&source=bl&ots=_FYY-MPk6q&sig=1c2AE9qC9GIpWLWDX7SqqxIUykg&hl=hu&sa=X&ei=KPafUOj1OYvS4QTIw4HYDA&ved=0CGcQ6AEwBzgK#v=onepage&q=textil%20PNYV&f=false
7. Szabó Imre (szerk.): Könnyűipar Magyarországon. A Könnyűipari Minisztérium kiadványa, 1981.
8. Sipos Antalné: Az államosítás előtt működött textil-, szőrme- és bőripari vállalatok repertórium. A Magyar Országos Levéltár segédletei 14. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2004.
http://www.mol.gov.hu/letoltes.php?d_id=103
9. A Magyar Pamutipar családi lapja. Újpest Napló, 1910. szeptember 27.
10. Wikipédia. Magyar Pamutipar szócikk
11. Bangha Katalin: A pamutipar Újpesten. In: Estók János (szerk.): Újpest 1907–2007, A százéves város. Kossuth Kiadó Zrt., Budapest, 2007